

GYÜSZI LÁSZLÓ

EGY TÖRVÉNYTELEN ÍRÓ

Tévedések Laczkó Géza életrajzában

A szomori és somodori Pázmándy család történetének kutatója előbb-utóbb szükségképpen eljut Laczkó Gézához, a Nyugat első nemzedéke nagy műveltségű „tudós írójához”, hiszen ő is ennek a történelmi nevet viselő családnak a vér szerinti leszármazottja, de mivel törvénytelen gyermek volt, nem viselhette apja nevét, s nem részesülhetett az örökségből sem. Ifjúkorában lázadott is emiatt, és mindent elkövetett, hogy visszaverkedje magát a történelembe, amelyből érzése szerint kidobták. Végül azonban le kellett számolnia a dzsentricsaládhoz fűződő illúziókkal.

Önéletrajzi regényeit át- meg átszövik a törvénytelen gyermek sorsából fakadó érzések és gondolatok. Országossá nő s a nemzeti lét meghatározójává válik ez az életerzés. „Mintha Magyarország is törvénytelen gyerek volna, Ausztriának nevezik, pedig a neve: Magyarország!” – írja egy helyen a *Királyhágó* című regényében. Amikor a törvénytelen ország törvénytelen fiaként Genfben járt, s kereste azt a helyet, ahol Erzsébet királynét meggyilkolták, keserűen kellett tapasztalnia, hogy a magyar királynéra nem emlékeznek, csak az osztrák császárnéra. Érthető, hogy hazafelé jövet a magyar határhoz érve, magyar szót hallva a magyarságtudatról így elmélkedik: „A magyar határ... a népek idegen csobogású roppant tengerében egy kis szigetet ölel körül... egy kis sziget, árva, sovány, szegény »törvénytelen« országocska a »jó családból származó« gazdag, sok rokonú kövér nagy országok között... és nem lehet másképp, ezt a sorsot vállalni kell... franciának, németnek lenni szerencsés állapot, magyarnak lenni: tett, elszántság és csak-azért-is vállalás!!!”

Ez a nemzettudat idegen hatalom árnyékában, veszélyeztetett történelmi körülmények között tiltakozásul jogos nemzeti büszkeséggé válhat. Amikor arról volt szó, hogy az érettségi után bekerülhet az Eötvös Kollégiumba, ha megtanul németül vagy franciául, Laczkó Géza (a regényben Lányi Dénes) természetesen a franciát választotta, s a német nyelv tanulása ellen önérzetesen tiltakozott mondván: „Sokkal több benne a Szillánghy-vér, semhogy a német műveltség csatlósává lehessen. A detronizáló nagyapa unokája mint a der-die-das öre, neveléséges.”

A *Királyhágó* című regényében többször emlegeti a 48-as hősokeket, s köztük nagyapját. Büszkén mondta, hogy „nagyapja elnökölt azon a nevezetes országgyűlési ülésen a debreceni Nagytemplomban, amikor kimondták a legendás 48-as idők hősei a Habsburg-ház detronizálását.” S a gyanútlan olvasók, még az irodalomtörténészek is elfogadják igaznak, amit olvasnak, pedig tudni kellene, s az író tudta is, hogy nem igaz, illetve nem felel meg a történelmi valóságnak, hogy Pázmándy Dénes, az 1848-as országgyűlés elnöke elnökölt volna az országgyűlésen Debrecenben, amikor kimondták a Habsburgok

trónfosztását. A *Noémi fia* című regényben bár ellentmondásos s elmarasztaló ítéletében igazságtalan, de lényegében pontos és hiteles helyzet- és jellemrajzot találunk a 48-as nagyapáról. Az író apja (a regényben Szillánghy Dénes), miután Pesten megismerkedett a kolozsvári színésznővel, Laczkó Arankával (a regényben Lányi Arabella), s egyszer a Lánchíd felé sétálva megálltak a Széchenyi-szobornál, így szólt: „Ez volt az ember! Kár, hogy olyan hülye figurákkal rakták körül... Más ember volt ez, mint azok a negyvennyolcas szájtátogatók, köztük az apám.” Ezután Arabella őszinte érdeklődésére így folytatta: „Ő volt az elnöki emelvényen azon a nemzeti nagy micsodás napon. Először volt vad magyar, aztán békülő magyar, aztán majdnem akasztott magyar... Megjijedt, békülni akart, s nem ment el Debrecenbe... azt mondhatni, hogy két akasztófa között állott az öreg.” Azt lehetett tudni, hogy Pázmándy Dénes nem ment el Debrecenbe, hiszen a magyar történetírók, noha százötven éven át méltatlanul mellőzték, ezt a tényt mindig hangsúlyozták vele kapcsolatban, s hazaárulónak is nevezték, ami ugyancsak nem igaz. Nem volt hős, de hazaáruló sem. Becsületes hazafiként szolgálta nemzetét.

Nyilvánvalóan az önéletrajzi regényekből kerülhetett az irodalomtörténeti tanulmányokba és az *Új magyar irodalmi lexikon*ba az a tévedés, hogy Laczkó Géza apja „az 1849-es debreceni detronizáló országgyűlés híres elnökének fia”. De vajon mi lehetett az író szándéka a tények megváltoztatásával? Véletlennek nem tekinthetjük, hiszen éppen a részletek pontos, filológiai feltárása, tanulmányozása jellemzi Laczkó alkotói módszerét. Csak arra gondolhatunk, hogy a 48-as nagyapa történelmi szerepének kiemelésével, alakjának hőssé magasztalásával jobban tudja érzékeltetni a múlt és a jelen közötti kontrasztot, apja nemzedékének, a századvégi dzsentri életének céltalanságát, erkölcstelenségét. A nagyapa hősi alakjával szemben „apja a nyolcvanas évek közismert arszlánja (gavallér), a jeles gazda, Komárom megyei nagybirtokos, doctor juris, a Nemzeti Casino tagja.” Amikor Szillánghy Dénes öngyilkos lett, a törvénytelen fiú így összegezte véleményét: „A bácsi sem élni, sem halni nem tudott rendes emberek módjára. Élete sok gyávasága után a halála is gyáva volt.”

Van még egy tévedés Laczkó Géza életrajzában. Míg a régebbi lexikonok és irodalomtörténeti könyvek az író életrajzával kapcsolatban csak az önfeláldozó édesanyát, Laczkó Aranka színésznőt említik, s az apáról szemérmesen hallgatnak, az önéletrajzi regények későbbi kiadásában (*Noémi fia*, 1957; *Királyhágó*, 1971) utószóként megjelent tanulmányokban s a már említett *Új magyar irodalmi lexikon*ban a szerzők az apát is megemlítik, de sajnos tévesen, mert nem „Pázmándy Dénes földbirtokos, országgyűlési képviselő” volt az író apja, hanem Pázmándy Géza, a Kömlöd melletti Parnak-pusztá birtokosa, aki a közéletből kiábrándulva a gazdálkodás mellett a szórakozásban, tivornyákban, szerelmekben kereste élete célját. Mulatni járt Pestre, Bécsbe s amerre a kedve vitte, de miután sok pénzt elherdált, a helybeli cselédlányoknál keresett vigasztalódást, könnyű szórakozást. A *Noémi fia* című regényben így vallott magáról Arabellának: „Voltam én szolgabíró Dunántúl, szép kis megyei bimbó. Ah, fene! Untam. Nagy kép, nagy szavak, nagy szamarak!... Semmihez nem volt kedvem... Miért? Elhanyagolták a nevelésemet. Én voltam az utolsó gyerek... A birtokot is mind Béla kapta, meg András. András már el is kártyázta szerencsésen. Én kaptam a legkisebb részt, egy kis ezertizen-

hét holdas tagot... egy kastéllyal a faluban.” Apja azt is kikötötte végrendeletében, hogy a kastélyt adja el, mert a kis birtokon nagy fényűzés egy olyan kastély. (A kömlődi épület ma egy nevelőintézetnek ad helyet.)

Laczkó Géza szándékosan nem akarhatta megtéveszteni, csapdába csalni az életrajzát kutató irodalomtörténészeket, azok mégis az írói módszer kelepcéjébe kerültek. A neveket ugyanis megváltoztatta az író a regényben. Még a család- és nemesi előnevet is. Így lett a szomori és somodori Pázmándy családból az önéletrajzi regényekben gyermelyi és sándori Szillánghy család. A keresztnevek megváltoztatása tovább nehezíti a tájékozódást, a családtagok azonosítását regénybeli alteregójukkal. Aprólékos családtörténeti kutatás nélkül nem is lehet kibogozni az összekuszálódott szálakat. Ha a családfát nem ismernénk, alig lehetne megállapítani, hogy a regénybeli Szillánghy Dénes nem azonos Pázmándy Dénessel. A keresztnevek azonossága megtévesztő. A regényekben az író neve is Dénes. Apa és fia keresztnevének az azonossága viszont megegyezik a regényekben és a valóságban. Pázmándy Géza volt a családban az utolsó gyermek, aki a legkisebb birtokot, Parnak-pusztát örökölte. A nála hat évvel idősebb Dénes, aki 1848-ban született, valóban ismert politikus lett, a kiegyezés után függetlenségi párti képviselő. A regényben Béla kapta ezt a szerepet. A családban a legidősebb fiút nevezték Bélának, de csak azt tudjuk róla, hogy 1845-ben született, s 1901-ben meghalt. Talán megkockáztathatjuk a feltevést, hogy ő lehetett a regénybeli András, aki Tatán élt, s elköcsmázta a birtokát. Egyébként András név nem szerepel a család leszármazását ábrázoló kimutatásban. Mulatós ősről azonban tudnak a ma élő leszármazottak is. Hallottam egy anekdotát, amely szerint az egyik kömlődi uraság egy alkalommal féktelen mulatozás közben a muzsikás cigányt felmászatta a fára, hogy ott muzsikáljon, s közben a cselédeknek megparancsolta, hogy vágják ki a fát.

A leánytestvérekre csak egyetlen szó utal a *Noémi fia* című regényben, de róluk nem tudunk meg semmit az önéletrajzi trilógiából, pedig az ő életük is regénybe illik. A legidősebb leány, Vilma gróf Lónyay Ödönhöz ment férjhez, s az ő fiuk, Elemér, Rudolf trónörökös özvegyét, Stefánia hercegnőt, II. Lipót belga király lányát vette feleségül. A másik lány, Szeréna báró Földváry Sándor felesége lett, s az ő lányuk, Sarolta unokatestvérével, Lónyay Gáborral lépett házasságra. Előkelő nagynénjeivel és unokatestvéreivel Laczkó Géza valószínű nem is találkozott.

A neveket minden bizonnyal az élő leszármazottakra való tekintettel változtatta meg az író. A családtagok és a helybeliek, akik olvasták az önéletrajzi regényeket, így is felismerték a szereplőket. S hogy ismerték a regényeket, arról személyesen is meggyőződhettem. Egy tanárnő ismerősöm házasság révén került a Pázmándy családba. Megkérdeztem tőle, hogy mit tud a család múltjáról, az ősről. Azzal hártotta el a válaszadást, hogy „Laczkó Géza már mindent megírt”.

Nemcsak a személyneveket változtatta meg az író, hanem a családi birtokot is átkeresztelte Parnakról Gugh-pusztára. Ugyanakkor a tájat szemléletesen, hangulatoson és pontosan bemutató leírásokban a településeket valódi nevükön nevezte meg Bánhidától Környén, Dadon keresztül Kömlődig és Tatáig. A kömlődi határ egyik magaslatán állva ezt látta: „Balra liciumos sövényeitől borzasan Dad apró házai, előtte Szák és Szend

tornyai, jobbra valahol a messzeségben Kocs, mögötte a puszta, s a puszta mögött valahol Kömlőd. Mily roppant nagy ez a kis világ, amelyet ez az öt falu zár itt körbe! Az övé és mégsem az övé. Ezt is elvették tőle.”

Egy epizódban a tatabányai konzum is szerepet kap. Bánhidai vasutas sógora, féltestvérenek a férje hívta el oda inni. „Valami leírhatatlanul rideg étkezésben” a helyi társadalom jellegzetes alakjai jelennek meg: a bányaaigazgató, „bányatelepi félurak”, bányatisztek, vasutasok. S amikor egy átmulatott éjszaka után Laczkó a tatabányai vasútállomáson vonatra várt, így összegezte magában utolsó látogatásának tapasztalatait: „A magyar vidéki élet és saját lelke legalját látta ez alatt a két nap alatt.” A végrendeletnek akart utánajárni, hiszen az apja megígérte, hogy gondoskodni fog róla, ám most mégis arról kellett meggyőződnie, hogy kisenmizték. Nehezen tudott belenyugodni abba, hogy Szillánghy Dénes „a parasztsarjaknak tudott apja lenni, neki, a tudomány és irodalom komoly reménységének nem.” Tudni kell, hogy Szillánghy Dénes (Pázmándy Géza) rangon aluli házasságot kötött. A parádés kocsis lányát vette feleségül. Az író féltestvérei is törvénytelen gyermekek voltak mindaddig, amíg a „bácsi” súlyos beteg nem lett, s a kórházban rá nem beszéltek, hogy rendezze életét. Ekkor vette feleségül a „cseléd lányt”, s az ő gyermekei lettek apjuk nevének és birtokának örökösei. A színész fia semmit se örökölt.

Az életrajzi tévedések okát kutatva messzire jutottunk, de talán nem volt felesleges és tanulság nélküli ez a kissé részletesebb, magyarázattal is szolgáló helyreigazítás. Rövid jegyzetben is helyesbíthettük volna a tévedéseket, de a filológiai munka az élet és az irodalom újabb rejtett részleteit villantotta fel, s ezek a részletek teljesebbé, árnyaltabbá tették az íróról eddig kialakult képet. A kolozsvári társadalmi környezet, az Eötvös Kollégium és Párizs meghatározó szerepét Laczkó Géza munkásságának minden méltatója hangsúlyozta, de mint látjuk, emellett a dunántúli dzsentricsalád életébe, múltjába nyúló gyökerek is éltették, s a Parnak-pusztán töltött nyári vakációk is formálták jellemét és szemléletét.